

Considerații privind tipologia monumentelor istorice de lemn din Vâlcea

Ionuț Dumitrescu

Summary:

The two sides of Romanian architecture, laic and religious, developed in a close relation one to the other, in a permanent interdependence, but yet with some distinct characteristics specific to one or another as a consequence of their different functionalities. Wooden churches inscribe in a base rectangular plan. The plan, the essential element of any building, is the same for wooden churches all over the territory inhabited by Romans. It is characterized by the arrangement in length of three base chambers: narthex, nave and altar. In many churches in the plan appears, in the West, an opened porch.

After a careful research of the planimetry of wooden churches from Valcea, I have identified the following types of plan:

- I. The type of church with a simple rectangular plan and with the apse of the altar in direct continuation of the main body, without detachment.
- II. The type of church with a simple rectangular plan and with the apse of the altar detached from the main body. In this type, the apse can be polygonal (without porch, with a rectangular porch, with a polygonal porch) and rectangular.
- III. The type of church without porch
- IV. The type of church with a compound rectangular plan, the version with over expanded narthex.

Dacă locuința țărănească este destinată unui nucleu social mai restrâns – familia – fiind construită potrivit nevoilor și posibilităților acesteia, biserica trebuie să ofere cadrul spațial pentru întreaga comunitate sătească. Din această realitate decurg multe alte aspecte legate de materialele de construcție, tehnică de execuție, elementele de decor. Cele două laturi ale arhitecturii românești, laică și religioasă, au evoluat în strânsă legătură, într-o permanentă interdependență, dar totuși cu unele caractere specifice uneia sau alteia, ca urmare a funcționalității diferite. Bisericile de lemn se înscriu într-un plan de bază dreptunghiular. Planul, element esențial al oricărei clădiri, este același la bisericile de lemn de pe tot teritoriul locuit de romani. El este caracterizat prin dispunerea în lungime a celor trei

încăperi de bază: pronaosul, naosul și altarul. La foarte multe biserici în plan apare, la vest, și un pridvor deschis. Încăperile sunt delimitate prin tâmplă între altar și naos și printr-o grilă între pronaos și naos. Ansamblul se înscrie într-un patruleter alungit și este o expresie a tehnicii locale, legată de folosirea lemnului ca material de construcție. Această formulă simplă, precis definită și atât de puternic ancorată în străvechea tradiție a construcțiilor de lemn românești s-a transmis neschimbată și unor construcții de zid¹.

În pronaos s-a păstrat nestrămutat locul cristelniței, pentru botezul noilor născuți. Numai cu timpul, pronaosul a devenit loc rezervat femeilor. Despărțirea de naos, marcată întotdeauna în structura vechilor biserici cu o treaptă, este regăsită în construcția ctitoriilor de lemn prin prezența pragului înalt al portalului din peretele despărțitor². Naosul este partea centrală a bisericii, rezervată îndeosebi bărbaților. El trebuie să simbolizeze pământul cu întregul său univers. O serie de jilțuri și strane așezate de o parte și de alta sunt rezervate credincioșilor din anumite stări sociale³. În altar se află pistolul cu moaștele, proscomidia și diaconiconul, pentru păstrarea tuturor obiectelor și veșmintelor necesare cultului⁴. Clopotnița este fie un element independent, câteodată rezolvată și ca poartă, fie o turlă situată deasupra pronaosului sau peste pridvorul rămas întotdeauna un spațiu liber, destinat să adăpostească intrarea.

Acceptând, împreună cu Bruno Zevi, că spațiul interior este protagonistul arhitecturii⁵, că o arhitectură frumoasă va fi aceea ce are un spațiu interior ce ne atrage, ne înalță, ne domină spiritual, vom înțelege de ce meșterii și satele acordau o importanță deosebită modului de a compune acest spațiu în funcție de contemplare. Religia ortodoxă promova somptuosul, bogăția, narațiunea amplă, fapt ce se reflectă și în oglinda spațiului interior al bisericii⁶.

În studiul monumentelor de lemn, pe un anumit areal geografic, stabilirea tipologiei planimetrice constituie în fapt osatura întregii problematice în funcție de care se structurează toate celelalte elemente formale. În cazul monumentelor de arhitectură populară, planul este expresia cea mai directă a formei⁷. În general, clasificarea tipologică

1 ***, *Istoria artelor plastice din România*, vol. I, Ed. Meridiane, București, 1968, p. 23.

2 În viața satului românesc este obiceiul de a așeza la temelie a unui lăcaș nou statul (mărimea) unui om, despre care se crede că va muri odată cu terminarea lucrărilor.

3 Andrei Pănoiu, *Mobilierul vechi românesc*, Ed. Meridiane, București, 1975, p. 18.

4 Proscomidia este locul unde se păstrează vasele împreună cu acoperămintele lor. În diaconicon se păstrează veșmintele diaconicești și preoțești.

5 Bruno Zevi, *Cum să înțelegem arhitectura. Studiu asupra interpretării arhitecturii ca spațiu*, Ed. Tehnică, București, 1969, p. 39.

6 Ioan Godea, *op. cit.*, p. 55.

7 Paul H. Stahl, *Planurile caselor țărănești românești*, Sibiu, 1958, p. 7.

a bisericilor de lemn românești, la propunerea academicianului Virgil Vătășianu, s-a făcut în funcție de forma și traseul urmat de absida altarului⁸. Toate tipologizările efectuate ulterior pentru diferitele zone ale țării au luat în considerare această propunere. Pentru studiul tipologic al bisericilor de lemn, datarea monumentului nu prezintă importanța esențială pe care o are la bisericile de zid. Practica refolosirii la o clădire nouă a grinzilor sănătoase, rămase de la o clădire anterioară învechită, a avut ca efect coexistența tipurilor arhitectonice vechi și noi⁹.

În urma cercetării atente a planimetriei bisericilor de lemn din Vâlcea, am identificat următoarele tipuri de plan:

- I. Tipul de biserică cu plan dreptunghiular simplu și absida altarului în continuarea directă a corpului principal, fără decroș.
- II. Tipul de biserică cu plan dreptunghiular simplu și absidă altarului decroșată față de corpul principal. La acest tip, absida poate fi poligonală (fără pridvor, cu pridvor dreptunghiular, cu pridvor poligonal) și dreptunghiulară.
- III. Tipul de biserică fără pridvor.
- IV. Tipul de biserică cu plan dreptunghiular compus, varianta cu pronaosul supralărgit.

Datele înfățișate mai sus pun în evidență pronunțata unitate tipologică a bisericilor de lemn din Vâlcea, întrucât, dintr-un total de 67 monumente, 60 fac parte din tipul evoluat, caracterizat prin planul dreptunghiular simplu cu absida decroșată. Acest total nu cuprinde bisericile de lemn din Suiiești și Olănești (zisă „Biserica lui Horea”), fiindcă, deși valoroase, ele nu sunt construcții vâlcene autohtone, ci au fost aduse pe actualele locuri din Maramureș și din Transilvania (satul Albac), ambele fiind construite în sec. 18. Numai trei biserici reprezintă tipul arhaic cu absida nedecroșată, iar alte trei vechiul tip autohton cu pronaosul poligonal. În sfârșit, două exemplare reprezintă tipul de biserică cu plan dreptunghiular compus, în varianta cu pronaosul supralărgit¹⁰.

Procedeul cel mai des folosit pentru acoperirea spațiului interior al bisericilor de lemn din Vâlcea este acela al unei bolți semicilindrice longitudinale peste naos și pronaos, ce dă monumentalitate interiorului și este ușor de executat. Absida altarului este acoperită în prima travee cu o mică boltă de aceeași formă. Pridvorul este prevăzut cu tavan. Bolta poate fi realizată după două sisteme constructive. La unele biserici, leagănul are o deschidere egală cu lățimea încăperii pe care o acoperă, nașterea

8 Virgil Vătășianu, *Contribuții la tipologia bisericilor de lemn transilvănene*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, 1960, p. 27-35.

9 Radu Crețeanu, *Biserici de lemn din Muntenia...*, p. 9

10 *Ibidem*, p. 13.

bolții aflându-se chiar la marginea superioară a pereților laterali. La alte biserici mai numeroase decât primele, semicilindrul are un diametru mai mic decât lățimea încăperii, rezemându-se pe o consolă continuă, numită uneori „aripioara”, alcătuită dintr-o grindă sau două grinzi așezate de-a lungul pereților laterali. O puternică nervură întărește de cele mai multe ori bolta naosului la jumătatea lungimii¹¹, sprijinindu-se în ambele părți pe câte o consolă. Aceasta străpunge peretele lateral, susținând în exterior cosoroabele, astfel încât greutatea bolții este echilibrată în exterior de cea a acoperișului. Acest sistem a fost, cu timpul, adoptat de cei mai mulți meșteri. În schimb, biserica din Pietreni, precum și cele din zona arhaică a Loviștei își au bolțile construite în continuarea directă a pereților laterali.

În cadrul schemei de acoperire a spațiului interior prin bolți semicilindrice longitudinale, în funcție de sistemul de construcție al acestora, se pot deosebi variante diferite: cea în care corpul principal este acoperit cu o boltă uniformă având deschiderea egală cu lățimea spațiului interior; în care corpul principal este acoperit tot cu bolta uniformă, însă micșorată lateral prin sistemul de susținere descris mai sus; în care naosul și pronaosul sunt acoperite cu bolți longitudinale independente, cea a pronaosului fiind întotdeauna mai mică decât cea a naosului. La bisericile cu pronaosul supralărgit, reducerea bolții este mai mare în pronaos decât în naos, pentru a o aduce la aceeași deschidere. Biserica din Pietreni face excepție de la această regulă și are, în consecință, bolta pronaosului mai mare decât cea a naosului¹².

Turnul clopotniță, element major în elevația oricărui monument religios, nu joacă în compoziția bisericilor de care ne ocupăm decât un rol redus. Le lipsește la aproape jumătate din biserici. Când totuși există clopotniță adăugată peste lăcașurile mai vechi sau uneori originală, ea este de proporții modeste. De formă circulară, pătrată, hexagonală sau octogonală, clopotnița este lipsită de calități estetice, singurul ei element pitoresc fiind, la unele biserici, streășina suplimentară la partea ei inferioară, inspirată din baza turlei bisericilor de zid.

Element neobligatoriu din punct de vedere ritual și nestatornic din punct de vedere constructiv, încăperea semideschisă a pridvorului joacă, în schimb, un rol din cele mai importante pe plan estetic, prin jocul de lumini și umbre ce-l creează pe latura de la intrare, cât și prin bogăția elementelor sale decorative. Pridvorul este aproape nelipsit la bisericile de lemn din Vâlcea, singura excepție de la această regulă, în afara celor

11 La biserica din Pietreni există trei nervuri de susținere la bolta naosului și una la cea a pronaosului.

12 Radu Crețeanu, *Biserici de lemn din Vâlcea*, în *M.O.*, XXIII, Craiova, 1981, nr 1-3, p. 108.

trei biserici cu pronaosul poligonal, fiind lăcașul din Marița. De dimensiuni reduse, pridvorul se sprijină în față pe patru stâlpi. Pridvoare originale mai dezvoltate aflăm numai la biserica din Pietreni și la biserica din Zătreni, unde are formă poligonală și se sprijină pe doi stâlpi și două undrele. Prin pridvoare rudimentare, fără parmalâc, întâlnim la bisericile din Igoiu și din Urși.

După această prezentare a bisericilor de lemn din Vâlcea, din punct de vedere al planului vom analiza câteva monumente reprezentative pentru arhitectura religioasă în lemn a zonei. Biserica din Mrenești, caracteristică pentru zona Drăgășanilor, este unicat și are plan dreptunghiular simplu, cu pridvor dreptunghiular deschis pronaos, naos și altar poligonal în cinci laturi, absida altarului fiind decroșată față de corpul principal. Naosul este boltit semicilindric, bolta fiind alcătuită în dulapi de dimensiuni considerabile așezați pe direcția est-vest. Sunt sprijiniți pe perețele de grinzi ce desparte naosul de pronaos și pe două coaste (arce de lemn) la rândul lor sprijinite pe o pereche de cai, aflată în naos și pe grinda superioară transversală a altarului.

Cupola altarului de la această biserică este unul dintre elementele cele mai surprinzătoare, soluția tehnică de realizare a cupolei este ingenioasă și organic integrată manierei de execuție a monumentului. Dulapii nu sunt sprijiniți, ca la alte biserici pe o serie de coaste, sprijinite la rândul lor pe pereții altarului. Ei sunt îmbinați în coadă de rândunică și așezați în rânduri succesive, unul peste altul, urmărind geometria pereților altarului și închizându-se într-o ingenioasă cheie de boltă. Astfel, meșterii au realizat o cupolă din elemente autoportante, soluția fiind economică, dar demonstrând totodată un meșteșug desăvârșit. Racordarea bolții naosului cu cupola altarului presupune micșorarea succesivă a lungimii elementelor structurale. Pentru fiecare rând de dulapi care alcătuiesc cupola altarului, meșterii au trebuit să execute reducerea dimensiunilor și unghiurilor. Un alt element de dificultate îl reprezintă și faptul că dulapii sunt îmbinați între ei în canturi, în sistemul nut și feder.

Arhitectura bisericii de lemn din Grămești are o valoare deosebită și diferă de cea clasică, specifică celorlalte biserici de lemn din Oltenia de nord. Biserica este construită în plan dreptunghiular. Subliniem, în arhitectura ei (ridicată la 1664), pridvorul, știut fiind faptul ca la bisericile din zid a fost integrat în Țara Românească abia în vremea lui Constantin Brâncoveanu¹³. O particularitate a planului bisericii o reprezintă faptul că pronaosul și naosul retrag pereții de nord și de sud cu 30 și, respectiv 60 cm, astfel încât încăperile se îngustează spre absida altarului, planul de ansamblu având de fapt o formă trapezoidală. Pronaosul și naosul sunt

13 Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, Ed. Academiei București, 1959, p. 130.

despărțiți printr-un perete plin din dulapi de lemn, în care este practică doar ușa de trecere între cele două spații. Față de alte biserici de lemn din zonă, cea din Grămești are în lătră un proscomidiar triunghiular, a cărui nișă străpunge peretele de nord și este sprijinită pe doi stâlpi.

Vechea biserică parohială a fost construită în 1801¹⁴, în locul alteia mai vechi, prin contribuția egumenului de la mănăstirea Bistrița și a enoriașilor. Biserica este construită în plan dreptunghiular, cu o lungime totală de 14 și 5 metri în lățime. Pronaosul e acoperit pe lungimea a două travee cu câte o boltă semicirculară podită cu dulapi subțiri de stejar¹⁵. Naosul este format din trei travee boltite semicircular. El este despărțit de pronaos printr-un perete de dulapi din scândură de stejar în care este decupat spațiul de trecere¹⁶.

Biserica din Racovița, sat aflat în binecunoscuta Țară a Loviștei are plan dreptunghiular, simplu, cu altar decroșat de formă poligonală cu cinci laturi. Pridvorul deschis, relativ îngust și tăvănit cu stinghii de lemn. Se sprijină pe patru stâlpi ciopliți simpli. Bolta pronaosului și cea a naosului au câte două travee așezate pe cai aflați sub tencuială. În afară, cosoroabele ce susțin acoperișul altarului sunt sprijinite pe opt cai mari, încrucișați prin chiertare și decorați cu creștături tăiate transversal. Deasupra pridvorului se înalță o turlă-clopotniță construită tot din lemn, probabil în aceeași perioadă în care biserica a fost tencuită și pictată¹⁷.

14 Aurelian Sacerdoțeanu, *Pomelnicul Bisericii Grușetu din Costeștii-Vâlcii*, în A.O., 12, Craiova, ianuarie-aprilie 1933, p. 101.

15 Radu Crețeanu, *op. cit.*, p. 110.

16 Aurelian Sacerdoțeanu, *Inscripții și însemnări din Costești- Vâlcea*, în B.C.M.I., XXVIII, București, 1935, fasc. 85, p. 7.

17 Adrian Năstase, Ion Stoinea, *Racovița, județul Vâlcea*, Craiova, 2004, p. 29.